

Олександр Опанасович Потебня. *)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.

Сьогоднішні прилюдні урочисті збори студентів і професорів ІНО присвячені пам'яті Олександра Опанасовича Потебні з приводу 32 роковин його смерті. Ми, промовці, маємо на меті ознайомити студентів і студенток, а почасти і молоде покоління учасних з значінням цього великого вченого філософа-лінгвіста, бо усі повинні знати, ким був той, чие ім'я являється нині звязаним міцно й органічно з ІНО, перетвореним з колишнього Харківського Університету, що його професором був небіжчик.

І. МАТЕРІЯЛИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ О. О. ПОТЕБНІ

Основні матеріали для характеристики Потебні, це — його власні наукові твори, які має видрукувати Держвидавництво України в ХХ т. (більш 500 арк. друку). Їх оцінка зроблена, робиться і робитиметься науковою критикою. Біографічні матеріали про його особу й життя є офіційні документи, його власне листування, спомини про нього сучасників. І ці біографічні матеріали повинні бути критично розробленими, ініціативу чого взяла на себе наукова школа Потебні; вже зараз виросло «потебніянство», яке розроблює його наукову спадщину. Тут ми зустрічаємо таких вчених, як акад. Овсяніко-Куліковський, Горнфельд, акад. Сумцов, Б. Лезін, пр. Ветухов та інші.

З другого боку, наукова спадщина Потебні популяризується серед педагогів і громадян. У 1911 році почали виходити у Харкові «Вопросы теории и психологии творчества» під редагуванням його учня Б. Лезіна. Метою цього збірника було поширити ідеї Потебні серед спеціалістів. Тут ми бачимо статті Овсяніко-Куліковського, Харцієва, Горнфельда, Лезіна та інш. Під впливом цього збірника про Потебню заговорили і в столичній науковій та педагогічній пресі. В російській академії наук зараз після смерті Потебні виникла думка про видання його творів, але вона, на жаль, не здійснилася, і тоді удова небіжчика, М. Ф. Потебня, сама почала видавати його посмертні праці, що були не видані за його життя. На початку 1920 року у Харкові склався гурток молоді з його учнів, які почали згадувати про наукову діяльність Потебні з приводу 30 роковин з дня його смерті. А коли у Києві заклалася Українська Академія Наук, там теж з'явилася думка про видання його творів.

*) Промова на урочистих зборах Харківського ІНО в 32 роковини смерті Потебні.

Так потроху різними шляхами ширилась думка про необхідність утворити якийсь спеціальний науковий заклад, що мав би зосередити у собі усі сили до вивчення ідей великого вченого. Тодішній комісар Освіти УРСР, Г. Ф. Гринько, високо шануючи Потебню, як найбільш видатного наукового діяча України, ствердив окремий комітет для видання повного зібрання творів Потебні. Положення про нього стверджено було 26 березня 1920 року. У склад його під моїм головуванням увійшли: академік Сумцов, проф. Машкін, акад. Кримський пр. Ветухов та інші. Вироблено було положення про видання творів Потебні в 5-ти серіях, в 20 томах. Перший том мав бути присвяченим біографії Потебні, оцінці його наукової діяльності й бібліографії його праць і про нього; в першу серію повинна була увійти філософія мови і думки, а також теорія словесності. Головним твором тут мусила бути його книжка «Мысль и язык» а також посмертна його праця «Из лекций по теории словесности». В другу серію входять його граматичні праці і серед них найважливіша—«Из записок по русской грамматике» в 4-х частинах, з яких 4-та досі ще не була видана. В 3-ю серію входять його твори по етнографії і народній словесності і серед них дуже важливі з боку його світогляду статті про народництво. У 4-ту серію—його історико-літературні й критичні праці, у 5-ту листування¹⁾. І зараз цей план здійснюється, бо редакційний комітет уже кінчає переглядання усіх наукових творів Потебні для Держвидавництва України і все залежить зараз від Держвидава, що повинен видати усі твори Потебні, яко мога швидче. Видання буде суто науковим і критичним. В основу його покладено, де тільки можна було це зробити, його власні рукописи, або виправлені ним самим друковані тексти. Посмертна спадщина Потебні остільки велика, що збільшує на 25—30 % те, що було видано за його життя. А коли ми згадаємо, що за життя його твори друкувались в провінційних часописах, які були мало відомі і малоприступні навіть спеціалістам, тоді ми зрозуміємо, що повне видання його творів, це—буде велике діло сучасної Радянської Влади на Україні. Біографія Потебні складається І. Я. Айзенштоком на підставі усіх друкованих і рукописних джерел. Наші промови, в тім числі й моя вступна, порушують невеличку частину питань про особу Потебні й значіння його наукової праці.

II. БІОГРАФІЯ ПОТЕБНІ, ЙОГО ДОБА І СОЦІАЛЬНЕ ОТОЧЕННЯ

У наші часи треба підходити до оцінки діяльності великих людей (а Потебня безумовно являється такою людиною) з соціологічного погляду. Діяльність кожного історичного діяча з її засобами і метою оцінюється корисною для суспільства ширістю його мотивів, вагою та величиною його провідної думки. А коли його мотиви щирі і, як кришталь, прозорі, коли вони високо підносяться над особистими приватними інтересами, коли його праця захоплює цілком всі його сили та енергію, тоді це буде справжній громадський діяч, хоч би він працював, як Потебня, майже виключно на науковому ґрунті.

З соціологічного боку і великі діячі, як і всякі інші, є плід самого суспільства, яке має над усіма індивідуумами примат, бо воля кожного

¹⁾ Бюлетень ред. ком. для видання творів Потебні, ч. I, X, 1922 р., стор. 9—11.

індивіда детермінована. Треба мати на увазі, оцінюючи історичних діячів, окремі умови їх діяльності, бо кожен діяч є дитина свого віку і свого соціального оточення.

Але, хоч воля кожної людини детермінована, їй одначе належить вибір циклу проблем, якому вона себе присвячує. Окремі особи можуть дуже багато дати своїй добі. Мислителі (як Потебня) краще розуміють своє оточення, швидче, ніж маса, відкидають традиції та забобони і ведуть вперед суспільство, вибираючи для цього відповідні шляхи.

Потебня в науковій галузі був один з тих, що відкривають широкі нові горизонти, хоч і він, як і усі його сучасники, працював під впливом своєї доби і осередку, над яким одначе він високо підносився. Життєпис Потебні не багатий на блискучі зовнішні події, як і біографія багатьох великих вчених, які і присвячують життя виключно науці.

О. О. Потебня народився в 1835 році, а вмер 29 листопаду 1891 р. Яке ж було його соціальне оточення і які були на нього наукові і громадські суспільні впливи?

Родився він на Україні у Роменському повіті на Полтавщині в одній з тих дворянських родин, про яких влучно казали: це дворяне з «Сорокопанівки» (де було їх кілька десятків). В автобіографічних власних замітках, які надруковані тільки частинно¹⁾, Потебня так оповідає про своє походження і родинні обставини. «По батькові й матері я належу до дрібних помісних дворян, які перетворилися у XVIII ст. з козацтва. Ще з XVIII віку українське козацтво, яко стан суспільства, намагалося здобути собі дворянських прав на зразок польсько-литовської шляхти. Після об'єднання України з Московською Державою у половині XVIII ст., воно набувало собі прав російського дворянства завдяки полковій чи сотенній старшинській службі або іншими засобами, але більша частина його залишилася у козацькому стані, а де-які попали навіть у стан селян, а то й кріпаків. Мої дальні родичі, однофамільці, й досі козаки на Полтавщині. Мое прізвище Потебня є прізвище одного з моїх предків, що він одержав його набути серед кінного козацтва».

В одній з своїх лінгвістичних праць²⁾ сам Потебня дає нам розвідку про етимологію свого прізвища: «Потебня—тебенск, множина—тебеньки—кожаные лопасти по бокам козацьего седла, подвешенные на пряжках, нередко тисненые. Слово татарского происхождения. Из Южной Руси перешло в Польшу не позже XVII века. Потебня, мн. Потебні, тоже—что тебеньки³⁾».

Його сім'я і родичі, хоч були й небагатими полупанками чи підпанками, виділялися серед інших поміщиків-дворян того часу своїм культурним рівнем і стремлінням до освіти. Про своїх предків Потебня згадує, що вони вчилися на мідяні гроші у дяків тодішніх часів, що вчили по сільських школах і що нагадують мандрівних дяків старих часів доби Григорія Савича Сковороди. Кожен з тих учителів одержував на рік копу грошей, а коли кінчалася наука, також і горщик каші, яку дяк брав собі, а горщик

¹⁾ Автобіографія Потебні див. в дод. до 3 тому «Истории русской этнографии Пыпина»; де-які додатки до неї в його рукописних замітках, якими скористувався Я. А. Айзеншток о біографії Потебні, складений для ред. ком. по виданню творів Потебні.

²⁾ «К истории звуков русского языка, IV, стр. 49».

³⁾ «Як сів на коня та вдарив в потебеньку та й поїхав поманеньку» (у Номиса). «Саньянці із торжка новенькі, мальованої потебеньки» (у Котляревського).

виносили школярі й розбивали. В цих автобіографічних, на жаль, коротких спогадах ми знаходимо і дуже цікаву вказівку Олександра Опанасовича на те, що він де в чому був схожий зі своїми родичами. «Я нахожу у собі подобенство між собою і де-якими з своїх родичів»,—каже він. Між иншим—дрібниця, але дуже цікава: рідна тітка його в Четіях-Мінеях розв'язувала філософські питання. А ми знаємо, що О. О. Потебня був немов природжений філософ. А дядько його, що в молодих роках було його вбито на Кавказі, працював над вивченням арабської й перської мов і знав де-кілька мов кавказських горців. Двоє дядьків з материного боку—Маркови—скінчили в 30 р. Харківський Університет; один з них був і першим навчителем Олександра Опанасовича. Батько його з обер-офіцерських дітей дослужився до штабс-капітанського чину і, звільнившись від служби, поселився у с. Перекопівці Роменського повіту, де набув невеличкого хутора з 5-ма чоловіками кріпаків і будинок в Ромнах з 6-ю десятинами землі. Цікаво, що в родині Потебні були досить яскраво виявлені українські симпатії і що до самої України і що до побуту її селянського населення, і сам Олександр Опанасович записав де-кілька українських пісень, які потім науково коментував. Його дядько писав листи на українській мові, а сам Олександр Опанасович у ті часи, коли я бував у нього, читав своїй матері оповідання Квітки та інших письменників.

Багата природа Полтавщини дала йому і знання і любов до місцевих української флори. Таким був його дитячий вік і родинні на нього впливи. Середню школу він скінчив у Радомі, у Польщі, бо там учителював його дядько, а потім вступив на історико-філологічний факультет Харківського Університету, який і скінчив.

Яка ж була та доба, коли жив О. О. Потебня? Це були часи царювання Миколи I-го, Олександра II-го та Олександра III-го—тяжкі часи життя України. За царя Миколи ще доживала свої дні дворянсько-кріпацька доба, яка дійшла найбільшого напруження у часи Кримської війни в 1855 р. О. О. Потебня в молодих літах був сучасником Миколи I-го, що його Шевченко не дурно називав «гальмом прогресу». О. О. Потебня вчився в гімназії тоді, коли царсько-самодержавний уряд розгромив і зруйнував Кирило-Методієвське, Шевченко-Костомарівське таємне товариство, і коли прапором була виставлена думка про підтримання «самодержавства, православія та народности».

Становище Університетів у ті часи реакції було страшенно тяжке. Ректор Харківського Університету повинен був що-року посылати до Міністерства Освіти відомості про «дух и направление преподавания». Статутом 1835 року поставив Університет у тяжкі умови і з боку наукового, і з боку морального. Таким чином Університет, як оловідає сам Потебня, мало чого дав йому з боку науки. Тільки два брати Лавровських стояли в науковому відношенні вище инших і від них де в чому скористувався Потебня. А проф. Метлинський, що мав на нього вплив з боку української ідеології і української етнографії, був дуже слабим вченим. 19 лютого 1861 року скасовано було кріпацтво, але з «волею» кріпаки України не одержали ні політичної, ні соціально-економічної справжньої волі. Наступила лише нова доба в соціальному розвитку Росії й України, і дворянсько-кріпацька Україна перетворилася в напівбуржуазну напівдворянську Україну, її устрій був з того часу зробився буржуазно-дворянським, бо буржуазія погодилася з дворянством.

Спочатку 60-х років у де-якому звязку з реформою, яка не задовольнила і не могла задовольнити суспільство, шириться громадянська опозиція і революційний рух. До цього руху пристає й О. О. Потебня і відіграє в ньому видатну роль. Він приймає участь у цьому народницькому русі, до якого ідеологічно він прийшов раніш, бо, як і інші його сучасники, бажав визволення українського народу від кріпацтва. Він вступив до харківської громади, зробився її проводарем і направляв її діяльність в народницько-українському напрямкові. Він вів зносини з громадянами-українцями у Петербурзі, на Полтавщині і у Києві і мав великий авторитет як про це свідчить в своїх мемуарах його сучасник Лободовський) у харківській громаді. До цього часу (62 р.) належить листування О. О. Потебні з Беліковим перед виїздом його через Петербург за кордон в Берлін для наукової підготовки. У листі до Белікова¹⁾ він яскраво малює свою подорож до Петербургу з Харкова: «Про свою подорож до Петербургу і про перебування там,—каже він—(стонадцять болячок його батькові на тім світі) не можу вам написати нічого цікавого окрім тільки одного. По дорозі од Харкова до Московської губ. кондуктор диліжансу, яким я їхав, чотири рази бив зуби ямщикам. Я сказав кондуктору, що він не має жадного права бити людей, і що коли ямщик захоче принести скаргу, то я посвідчу її справедливості, на що він одмовився, що мені в цю справу не треба втручатися, а коли я хочу втручатися, то він мені передасть своє кондукторство. Вранці на другий день він оповів останнім пасажиром, що він бив по зубах ямщиків за для їх власної користі і що я чоловік непевний і вадливий. Тоді три пасажири заявили, що вони посвідчать, що кондуктор надзвичайно дбає про службу і зовсім не бив ямщиків. А ці «правдиві» свідки були представники нашої цивілізації: полковник Фон-Мензенкампф, чиновник з капітулу Орденів і якийсь-то поміщик, який пристав до нас у Тулі. І все це було молоде, а не старе покоління. Закінчує О. О. Потебня це оповідання згадкою з народньої пісні: «Ой поріс Ромен з тином урівень, а трава та по облозі; ой нема, нема правди ні в кому».

Рідний брат О. О. Потебні теж був захоплений громадським рухом 60 р., але пішов зовсім по іншому шляху, ніж його брат О. О. Потебня. Він пристав до польського повстання 1863 року і про нього є невеличка згадка у паперах Герцена. Він був з головних фундаторів російського офіцерського комітету у Польщі. Забито його в бою при Пісковій Скелі, коли він з косою в руках вів польську повстанську колону проти російського загону. «Чище, самоотверженней, преданнее жертвы очищения,—каже Герцен,—Россия не могла принести на пылающем алтаре польского освобождения».

Про українську ідеологію О. О. Потебні ми знаходимо власні припущення його в його 3-му листі до Белікова²⁾: «Я гадаю,—пише він,—що кожен з російських Університетів не свідомо одбиває на собі особливості своєї країни. Ми, харківці, не помічаємо своєї оригінальності доти, поки ми бачимо лише себе. Але не тільки здалеку, а навіть на місці можна помітити дуже характерне роз'єднання між студентами і професорами. Я бажав би, щоб у наших студентів розвинулася

1) Проф. М. Е. Халанський. Матеріали для біографії А. А. Потебні. Сборник Харьк. Пот. Фил. Общ., т. XVIII, стр. 10—29.

2) Там же.

думка, що вони більш, ніж професори, відповідають за будучину Університету. Тубільців професорів у нас мало, а студентів тубільців—багато. Коли вони визнають Університет за свій, то нехай і пеклюються про те, щоб він згодом дійсно став нашим. Як пеклуватися про те, треба подумати. Не можна відповідати за наслідки цього, але треба відповідати за щирість, постійність своїх власних бажань і перш за все треба бажати добра Університету. Потім треба готувати з себе професорів, цеб-то треба працювати. Раніш чим перетворити велике суспільство, треба уміти перетворити себе і своє невелике товариство, цеб-то студентам треба стати перш за все українцями, а потім пеклуватися про те, щоб зробити і Університет українським. Тоді не буде так, як підписався на своїй вивісці «Сапожних дел майстер Гайдебуренков»—не українець, а значить і не мужик. Коли не спасе ідея національності, яка одна тільки може пробудити любов до науки і мистецтва і розуміння громадських стремлень, тоді Університет буде присуджено на довгий занепад. Найкращі сили інтелігенції України йдуть на службу в столицю або в губернські міста, завдяки тому, що там дають більш грошей, і забувають, що серце України не місто, а село. Таким чином, коли ми забуваємо про свою народність, являється егоїзм і суспільна слабкість. Наша хворість—всвідсутність національного співчуття і соціально-політичної освіти, яка зв'язує суспільство й примушує кожну окрему людину почувати біль від ран, що наносяться всьому племені або народові. А коли цього не буде, то нічого не зробить своїми сурогатами ніякий уряд. Всебічна, хоч навіть одною думкою, участь у житті свого народу примусить нас забути про себе і про свою нудьгу. Наші батьки і діди міцно трималися народности; навіть, того не помічаючи, вони могли залишитися українцями. А ми вже повинні визнати свої особливості. Можливо, шукаючи свої народні особливості, знайти не те що є, а чого ми бажаємо. Але чисте, правдиве стремління завше виведе нас на певний шлях. Що до вичучування мови, то без знання її всі українські стремління будуть збудовані на піску. Я можу нагадати те, що і вам давно відоме—єдиний шлях, окрім практики, це—читати українському і робити виписки таких слів і форм, яких в російській мові немає. Все, що напишете про Харківський Університет, громадян і кожного з громадян, про «Основу» (російських часописів я не буду бачити до самої літкі)—все це буде для мене нове. Коли будете робити фотографічні картки, залишіть і для мене, коли повернуся («думки за морем, а смерть за плечима»). Я не охочий писати листи, а тут написав цілий аркуш судить сами, що «чужа сторононька навчить коржі з салом їсти».

Укупі з листами О. О. Потебні до Белікова зберігся план складеного ним букваря, який потім було надруковано у «Київській Старині». Таким виявляється з боку українських симпатій О. О. Потебня у самому початку своєї наукової діяльності. Таким українцем ми бачимо його і у пізніших роках, скажемо у 90 р. XIX ст. Ось як малює його з цього боку відомий критик і вчений проф. Овсяніко-Куліковський. «О. О. Потебня,— пише він в своїх спогадах¹⁾,—володів українським язиком не лише теоретично (це вже зрозуміло), але й практично; він знав і любив Україну, характерні риси української національної психіки виступали в ньому гостро і яскраво».

¹⁾ Д. Н. Овсяніко-Куліковський. «Воспоминания», 1923, стр. 179—183.

ї зрозуміло, що питання національно-культурного розвитку України були для нього не лише предметом теоретичного інтересу, а живою, палкою проблемою життя. З великим обуренням він реагував на русифікацію тодішнього реакційного уряду. Але все ж таки він не був, каже Куліковський, українофілом в звичайному значінні цього слова. У нього не було пристрастей місцевого хатнього патріотизму і виключної любови лише до свого рідного. Його націоналізм був раціональним націоналізмом мислителя, урівноваженим, спокійним і критичним. Окрім того, він сполучав у собі з українською і другими національними ідеями і ідею загально-руську. Він любив загально-російську літературу в її цілокупності. Доказом цього може бути його пошана до Пушкіна. На відкритті пам'ятника Пушкіну у Москві, куди приїхав навмисне з Парижу Тургенєв, а Достоевський сказав свою знамениту промову,— Потєбня склав від Харківського Університету таке привітання¹⁾: «Совет Харьковского Университета, сожалея о невозможности послать своего представителя при праздновании открытия памятника Александру Сергеевичу Пушкину, ограничивается выражением искреннего его желания. Пусть же сбывается чаяние поэта («К нему не заростет народная тропа»), но не в применении к одной, хотя и великой его личности, а в смысле преуспевания как народности, так и всенародности русской литературы. Пусть свободно растет среди русского народа образование об руку с благосостоянием и пусть перестанет книжный русский человек чувствовать себя одиноким и чужим среди своего народа. Пусть ширится русская литература и за внешними своими пределами, но лишь силою своего собственного достоинства, а не тем, с чем она в сущности не имеет общих интересов».

Потєбня любив не лише її великих представників, а і другорядних діячів, коли знаходив у них серйозну працю, своєрідну думку і обережне відношення до фактів життя, до дійсності. Великий знавець всього слов'янства, він не зробився одначе ні слов'янофілом, ні панславистом, хоч і дуже співчував розвитку слов'янських народностей. Непомітно було у нього жадної національної антипатії до «кацапів». Він надавав великого значіння національно-культурному розвитку різних народів. Він учив, що втрата всякої, хоч маленької народности свого національного обличчя і мови є велика втрата для всього людства, яке складається з різноманітних національностей і без них перетворилось би в абстракцію без тіла і крови, без духу і життя. Всяке насильство над національністю він лічив злочином, а денаціоналізацію великою бідою, з якою зв'язаний духовний і моральний занепад.

Базою для української ідеології Потєбні у ці роки були його конкретні наукові праці по українознавству, що має велике значіння в національно-культурному напрямкові. Він висловив свої глибоко-оригінальні й поважні думки про народності взагалі і українську особливо, головним чином, у своїй рецензії на збірник галицьких і угорських пісень Головацького і в розвідці— «Язык и народность». Своє розуміння народности Потєбня обґрунтовував не на діалектиці Гегеліянських спостережень, а на висновках порівнюючого язикознавства, які встановлені були В. Гумбольдтом, Штейнталем, Лацаріусом. Ця школа учила, що духовні сили всього людства завжди розвиваються в межах народностей, племен, мов і говірок, і що вони

¹⁾ Бюлетень Вед. Ком., ч. I, стор. 61.

одбиваються перш за все у мові. Однакове завдання утворення слова і думки—вирішується ним у великій різноманітності. Де зникає ця різноманітність, де мова не витворюється, а зникає під чужим гнітом, там ми бачимо, учив Потебня,—«мерзость запустения», яка не корисна ні для тих, хто гнітить, ні для тих, кого гнітять. Між народністю і языком—постійний органічний зв'язок. Язык об'єднує окремі індивіди у цілу народність. З давніх давен кожний нарід виробив свій язык і його матеріяли і перетворює їх у своїй творчій діяльності. Тому язык є орудина освіти: кожна людина бере участь у розвиткові языка, кожен, хто тільки розмовляє і виявляє свій світогляд, у слові. Думка, язык і народність з лінгвістичного боку міцно зв'язані між собою.

Народність реальна, що до минулого, але вона формальна в такій мірі, що може зберегтися навіть тоді, коли змінюється, аби тільки без примусу і з прохвала. Думки Потебні про реальність і формальність народности мають велике наукове і практичне значіння. Вони знищують те шовіністичне розуміння української народности, що довгі часи панувало в українофільських колах.

«Язык—каже Потебня—згідно з цим є не лише один з ступнів народности, а найбільш завершене її подobenство. Як в слові неможлива уява, яка виключає інші, так точнісінько неможлива загальна найкраща народність. Коли б об'єднання людства по языку і взагалі по народності було можливо, воно було б запогибіллю для загально-людської думки, як заміна багатьох почувань одним. Для існування людини потрібні другі люди, для народности—другі народности. Послідовний націоналізм є інтернаціоналізм». Це є вогненні слова, що захищають пригноблені народності. Такою пригнобленою народністю у часи царського самодержав'я, коли писалися ці «рядки», була й українська, яку лічили нижчою народністю і виступали проти її культурно-національного розвитку. Потебня висловився проти цього і виставив свою тезу про можливість безмежного розвитку народів і языків, взагалі, української народности, особливо. Але при якій умові?

«Не всі-то ті садки родять,—нагадує він пісню,—котрі зацвітають.

Не всі-то ті поберуться, котрі ся кохають.

Половина садків родить, половина в'яне,

Половина шлюби бере, половина марне».

Очевидно, це не механічна справа, очевидно, тут не може бути месіанізму, проти якого завжди гостро виступав Потебня. Тут потрібні зусилля всієї народности, культурна і національна праця. Боротьба за свою народність і за свою мову є не лише стихійне одстоювання мови простого народу, а об'єднання народа і провідарів її в культурній праці, в самому утворенні мови, і, нарешті, і своєї, з матерньою мовою школи. До цього практичного педагогічного питання про школу з рідною мовою і приходять далі в своїх думках Потебня, малюючи нам «победителей и побежденных», цеб-то російських націоналістів русифікаторів, з одного боку, і захисників української мови—з другого. Він гостро висловлюється проти денационалізуючого виховання в школі, називаючи його «мерзостью запустения на месте вытесненных и ничем не замененных форм сознания». Далі Потебня зовсім ясно і одверто поставив питання про відношення російської мови до української. Тут високо авторитетне слово Потебні має особливо велике значіння, тим більше, що він російську мову шанував і любив і студіював.

і присвятив значну частину свого життя. Але він вчив, що літературна російська мова набирає своєї сили і значіння з народніх наріччів. Величність цілого залежить від правильного розвитку частин. Народність, яка знищується другою, все ж таки врешті приводить і першу до знищення. Як О. О. Потебня малював собі далеку будучину мов? Він в цій будучині не бачив там заміни ріжних мов одною вселюдською, бо звязував з цим приниження рівня думки. «Серед великих народніх мас Європи внутрішнє знайомство—казав він—вирастає в більшій мірі, ніж міжнародне. Це об'єднання серед самого суспільства на язиковому ґрунті робиться все глибше і глибше. Цивілізація не тільки не знищує народностей, а навіть їх зміцняє. Освічена людина куди більш визнає свою народність, ніж проста; літературно освічена людина має перед простою ту перевагу, що на неї роблять вплив всі умови многовидного народнього життя і розвитку, коли на неосвічену впливає лише невеличка частина народніх і місцевих традицій».

Тут ми бачимо вже не оцінку тодішнього моменту, а прозорливе око глибокого розуму великого філософа передбачає той шлях, яким мусять іти у своєму розвитку на тисячі років вперед усі народності, взагалі, і українська, зокрема. О. Потебня не передбачав великої соціальної революції наших часів, але його думки про будучину народів і язиків немов здійснилися у нас зараз, коли революція принесла визволення пригніченим народностям колишньої Російської Імперії і народу українському, і коли «провінційний жаргон» царських часів зробився, нарівні з російським, державним язиком, язиком школи, науки, письменства.

Іншою рисою Потебні, яку висовує Овсяніко-Куліковський¹⁾, це його, як він каже, іррелігійність (термін запозичено з книжки Гюйо «Іррелігійність будучини»). Це було увільнення від релігійних співчувань. Потебня в протилежність Лаврову не був натурою психологічно релігійною і в питаннях віри являвся послідовним агностиком, завжди виступаючи проти обов'язків виконання релігійних обрядів. «Я вже 5-ть років не говорів»,—колись сказав йому Куліковський. «А я не говорів 25-ть років»,—відповів йому на це Потебня. Яскравою його рисою був активний антиклерикалізм. Він виступав у 80-х роках проти місцевого харківського архієпископа Амвросія, що провадив, по дорученню Победоносцева, клерикальну політику в життю Університета. Амвросій виступив одного разу навіть з філіпікою проти Потебні у церкві, не називаючи його імені, але натякаючи на нього і обвинувачуючи його в безбожності і вільнодумстві. Потебня обстоював свободу духа, свободу наукового досліду, виступаючи проти внутрішнього рабства думки, проти усякого фанатизму і ідолопоклонства, де б вони не виявлялися. Звідси у нього виходило негативне відношення і до догматики у науці. Коли якийсь представник науки виступав у захист її, не помічаючи, що замість одного ідола він виставляє другого, Потебня з сарказмом казав: «де-які з молодих вчених хочуть захищати науку так, немов вона була їхньою жінкою або тещою. Захищайте не науку, а свободу і сами будете внутрішньо свободними». З цього також в його світогляді виступає ще одна риса: спокій його наукової думки, яка проявляється в його стилі. Його улюбленою формою був лаконізм, його мова стилізована у дусі лаконізму. «Коли б Міклошиць був такий же словоохотливий, як Житецький,—сказав він одного разу,—йому треба було б написати не чотири тома

1) Воспоминания, стор. 183—187.

порівняної граматики слов'янських мов, а тільки сорок. А час у нас зараз дорогий».

«Потебню,—каже Овсяніко-Куліковський,—тому треба відчувати, як класика; тоді питання—«що» (висловування ідей, відкриття) входить в питання «як» (особливості методу, аналіз, сила індукції, широкість синтезу, глибина думки); читач не лише бере наслідки, але приєднується до самого процесу думки, до творчості його геніального ума. До цього ще додається глибина думки і повага до читача, яка виходить з його поваги до всього людства в його цілокупності, в його минулому, сучасному й будучині, в його еволюції, в його прогресі. З спокоєм вченого мислителя-філософа він розглядає безмежну еволюцію людської думки, і цей спокій філософської думки гармонічно зливається в ньому з постійним рухом його моральної особи, де він з великою тривогою сумління відкликався на всі великі й малі нівечення життя, відступаючи від нормального права і людської честі, і тут його постать виступає на фоні його простого життя такою натуральною й такою наївною, що сама його геніальність уявлялася, хоч і випадково, але одночасно і закономірною ¹⁾).

Акад. М. Ф. Сумцов дає також характеристику Потебні і з боку етичного і з боку наукового. Він каже, що добрий у душі Потебня був суворий у принципових питаннях і зараз рознайомлювався з тими, хто порушав етику. Коли він дізнавався, що професор, навіть його давніший знайомий, знизився до брехні, або лайки і т. д., він вже не подавав йому руки, немов забував про його існування. І тому він мав велике моральне значіння і в факультеті, і в Університеті, і в суспільстві. В своїх публичних лекціях про Достоевського, про його щоденник, він висловив думку, що ідея національності є немов нормальний апетит, а месіанізм є поганий сурогат до їжі. Віра в те, що тому чи іншому народові призначено спасти світ, є віра пригноблених, яка немов дає їм нагороду у мрії за муки дійсного життя. Вона протилежна співчутттю ідеї рівності й братерства. Потебня високо цінував і мистецтво, він учив, що мистецтво завжди попереджає науку і являється необхідною умовою прогресу. У мові і у народній словесності він помічав виявлення художності і бачив там навіть дрібні відтінки поетичних образів. Любив він також музику, малювання і поезію ²⁾).

III. ПОТЕБНЯ, ЯКО ЛЕКТОР

Звернемось тепер до характеристики університетських лекцій Потебні. Я наведу спомини про вражіння, які вони робили на його слухачів. Серед них ми бачимо і Овсяніко-Куліковського і Горнфельда. Найбільш яскравими являються спогади Горнфельда. Я наведу їх в оригіналі, бо написані вони надзвичайно яскравим стилем: «Это было в весеннем семестре. Я скучал в сборном зале в ожидании лекций, когда ко мне подошел знакомый студент математик. Пойдем послушаем Потебню. Вот охота? Какой-нибудь перебой звуков—и так скучно. Нет, теория словесности, и право хорошо. Пойдем, пожалуй. С тех пор я не пропускал этих лекций. Впечатление, вынесенное мною с первой лекции, только усиливалось в течении последующих. Все показалось мне здесь новым, необычайно своеобразным. Все призывало к иному отношению к делу, к словам профессора.

¹⁾ Д. Н. Овсяніко-Куліковський, «Воспоминания», стор. 188.

²⁾ Н. Ф. Сумцов, «Потебня» (Ист. фил. фак. харьк. у-та, стор. 95—104).

Как теперь помню эту маленькую аудиторию, десяток слушателей серьезную, вдумчивую речь учителя. Да, для нас это был именно учитель в наиболее возвышенном смысле—учитель, принесший сюда всю многолетнюю работу мыслей, все свое неисчерпаемое богатство знаний, всю прячую любовь к истине, философское мирозерцание и самое богатое в нем—чувство юношеского одушевления, сообщавшегося непосредственно слушателям. Уже с самого начала вас подкупала своеобразная манера изложения—это был простой разговор о весьма сложных вещах. Ничего напоминающего речь с кафедры, приготовленную, плавную и скучную. Точная, ясная, сжатая, как на меди гравированная, форма создавалась чаще всего здесь, на ваших глазах. Он останавливался, задумывался, рылся в своей серенькой папке, перебирал и перечитывал бумажки. Мы ждали, пока он с напряженным обликом сильно работающей мысли задумчиво, сосредоточенно, раздельно выставлял положение. Затем переходил к развитию его, обоснованию. Иногда он спрашивал—«понимаете?» и, несмотря на утвердительный ответ, посмотрев на студентов, говорил: «нет, не понимаете»—и излагал мысли снова в другой связи, в другом развитии. Иногда лекция переходила в диалог. Он спрашивал, заставляя студентов самих задумываться; пользовался их ошибками для дальнейших выводов, указывая на характер и психологическую необходимость этих ошибок. Несмотря на то, что в его речи не было ничего предвзятого, приготовленного, все было рассчитано на то, чтобы будить и будить мысль, делая ее ясной, последовательной, самостоятельной. Процесс мышления совершался в нем так наглядно, так выпукло, я сказал бы, так изящно, что ученики втягивались в эту работу. Вы не были пассивным слушателем, а как бы сотрудником, потому что эти идеи не усваивались так легко, они требовали самостоятельности. Это не было изложение элементарной системы цеховой науки—наука создавалась здесь и вы участвовали в ее создании. Слушатель проходил из аудитории не с готовыми общими местами, а с новыми мыслями, продолжавшими свое течение и на другой лекции, и дома, и в вечерней товарищеской беседе. Вся система изложения вела не к удобству запоминания, а к возбуждению мыслей. Иногда, высыпав целую грудку разнообразных на первый взгляд несвязанных фактов, профессор вдруг освещал их таким захватывающим обобщением, что слушателя словно осеняло. Но вся эта масса фактов, разнообразных и сложных, свободно запоминалась, легко укладывалась в обобщения, которые она иллюстрировала. Все вело профессора к тому, чтобы обставлять свою мысль множеством примеров, делая ее как можно более конкретной—его строго положительный метод исследования, его основные идеи о значении образов, его обширные знания, его поэтическая натура. Он легко широкой рукой черпал грудку доказательств из области сравнительного языкознания, истории литературы, философии, психологии. Русские словечки, только что выхваченные из недр народной жизни, изречения Гете, Гамлет и Египетские Ночи, новелла Боккаччо, книга Аристотеля, замечания Буслаева, Гейне и Ливий, Апулей и Мицкевич, поговорка и роман, песенка и поэма проходили чередой перед учениками, разом вызывая, развивая и подкрепляя трудную мысль. Бесконечное разнообразие и богатство отдельно, мимоходом, между прочим брошенных цитат, сравнений, сопоставлений, замечаний делали из этой простой, тихой беседы блестящую, тонкую и остроумную *causerie*. Затем, это художественное чтение, этот благородный склад речи, эта

изящная, поэтичная рельефность языка—все вело к тому, чтобы вполноту отдаться этой речи. Духовное влияние профессора на мой кружок было огромное. З горячими глазами, с задумчивой улыбкой, с волнением человека, говорящего о «самом важном», профессор делился с учениками продуманным, пережитым, старался ввести свое мировоззрение, свое понятие истины. Для нас это было поистине «новое слово», новое до неожиданности и вместе с тем удивительное по той скорости, с какой оно становилось близким понятным, по той пластичности, с какой входило в состав мирозерцания. Стены маленькой аудитории раздвигались, перед взволнованным слушателем вставал бесконечный простор царства мысли, царства правды—это было то, за чем мы шли в Университет».

Таке вражіння виніс з лекцій Потебні і другий його слухач Кашменський: «В самом начале 10-го часа утра в душную аудиторию вошел человек лет 40 на вид. Росту он был выше среднего, блондин, в золотых очках, мягкие шелковистые русые волосы зачесаны на сторону. Первой частной чертой, которая бросалась в глаза после беглого общего впечатления от фигуры—это открытый, чрезвычайно развитый лоб, с характерными, едва заметными выпуклостями по бокам, загибающимися назад высокими впадинами. Одет он был чрезвычайно скромно. Голос его был мягок, тенорового тембра с короткой интонацией и немного торопливой дикцией. Много в нем было простоты и ласковости, в серых больших глазах его светилась глубокая мысль, на продолговатом худом и красивом лице его была общая печать вдумчивой серьезности. Всякий, глядя на него, должен был бы сказать, что это удивительно скромный, но в такой мере умный человек. По аудитории пробежал проникнутый необычайным интересом к личности профессора шопот: «Потебня, Потебня!» Мы знали уже это имя, как самое известное и популярное в Университете.

Таково было мое первое впечатление от Александра Афанасьевича. Нужно ли говорить, что мы жаждали откровения науки и много слышали об изумительной эрудиции Александра Афанасьевича и больше всего о глубине и оригинальности его специальных изысканий в области языковедения и народного песнотворчества. С лихорадочным нетерпением ждали начала его лекции. И вот желанный день настал. Манера его читать лекции была оригинальна и глубоко поучительна: ни одной черты олимпийского величия, ни одного деланного, на эффект рассчитанного жеста, ни тени декламации, словом, ничего искусственного в чтении А. А. не было. Это воплощенная простота, исполненная достоинства и благородства. Со вдумчивым, озабоченным видом входил он в аудиторию, просто и приветливо кланялся студентам, брал с кафедры стул, ставил его вплотную к партам, развязывал тесемки своей старой папки, находил нужные листки и начинал читать. Это чтение, манера его действовала на нас обаятельно—он не читал нам буквально по этим листкам, а только о том, что заключалось в этих листках. Он знал, что нам скажет, что нам нужно выяснить, но как это скажется, в какую форму это выльется—эта сторона, очевидно, совсем не занимала его до лекции. Он импровизировал перед нами, мы видели, что он же при нас же и думал. Мы как бы присутствовали при постепенном развитии его мысли, относительно данного вопроса, при его научном творчестве. Он увлекался этим творчеством, это как будто впервые вот сейчас пришедшая в его голову мысль увлекала его и увлекала до самозабвения. Он вводил нас в лабораторию научных изысканий.

Он делал нас участниками в открытии научных истин, он показывал нам, как творится наука. Часто он отрывался от своих листков и обращал глаза на нас, он был для нас тогда блестящим фокусом, на котором сходились лучи наших дышащих напряженным вниманием глаз. В этом внимании он находил для себя воодушевление. Оно поднимало его, как волна, и окрыляло. Более тесной связи между лектором и аудиторией нельзя себе представить.

Помимо глубины и оригинальности содержания лекций А. А. привлекал наше внимание и держал его в напряженном состоянии еще и особенный дидактический прием, именующийся в педагогике евристической формой преподавания. Он смотрел на обучение, как на результат взаимодействия мысли учащегося и учащего. «Нам,—говорил он,—понятно только то, что мы слушаем сами и з своего мыслительного материала способны проделать— нечто, подобное тому, что проделала мысль говорящего. Говорить, значит, не передавать мысль другому, а только возбуждать в другом его собственную мысль». А. А. давал нам обязательные работы с целью: 1) закрепить теоретические выводы, 2) расширить наши знания в показаном на лекциях направлении и 3) это самое главное, ввести нас в лабораторию науки, ознакомить нас с методами, с процессами научной работы, с тем, как она творится».

Такі раціональні педагогічні прийоми були у О. О. Потебні. Таке ж вражіння робили лекції його і на Овсяніко-Куліковського, який слухав їх, коли сам був уже професором, і він каже, що під час читання лекцій О. О. Потебня немов думав голосно. Готувитися до лекції це означало, що він готувався до творчої думки на лекції, яка була одночасно і науковою працею. Це було імпровізацією великого майстера слова. Приблизно теж саме каже в своїй характеристиці Потебні і його учень професор Халанський. «Широта его обобщений—каже він,—была поразительна, с высот свих отвлечений он орлиным взглядом обозревал факты, открывал блестящие и поразительные сходства в таких явлениях, которые на первый взгляд казались довольно отдаленными друг от друга. Он не был узким специалистом в области славянской филологии, он владел обширнейшими познаниями и в области других наук. Выводы других наук он привлекал к своей специальности и таким образом сообщал своему предмету удивительную широту постановки. В области изучения русского языка Потебня оставался и остается единственным представителем философского направления. В изложении Потебни язык является не отвлеченной системой фраз, слов и звуков, а живым организмом, развивающимся по свойственным ему законам, выражением человеческого разума, воплощением человеческой мысли. История языка Потебни была вместе с тем историей мысли и истории культуры. Богатая мысль Потебни подымалась в своих обобщениях на удивительно высокие ступени отвлечения. Это был мыслитель, восходящий от явлений языка к высшим вопросам философии, поэзии, искусства, истории и общественной жизни. Потебня был натурой исключительной, такие люди веками появляются. В истории собственно харьковской культурной жизни он своим обаянием, ореолом своей славы напоминает известного философа XVIII века—Сковороду, изречения которого и любил приводить покойник».

IV. ОЦІНКА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. О. ПОТЕБНІ

Наукова діяльність Потебні характеризується широтою і глибиною його наукових творів. Ми вже бачили серію тем його дослідів: 1) філософія язика і думки («Мысль и язык»; «Из лекций по теории словесности»); 2) Граматичні твори («Из записок по русской грамматике»); 3) Етнографія і народня поезія («Объяснение малорусских и сродных народных песень»). Оцінка значіння цих творів зроблена вже науковими спеціалістами. Ми наведемо де-кілька уривків з них. Професор Овсяніко-Куліковський в своїй розвідці «А. А. Потебня, как языковед-мыслитель»¹⁾ каже, що він належить до числа першорядних учених нашого віку. Його капітальні праці по діалектології, етимології, синтаксису російського язика, а також по міфології, народній поезії давно вже заняли видатне місце в науці. Але глибоке значіння важливіших праць Потебні, їх філософська основа, їх зміст, який указує на новий шлях і відкриває далекі грандіозні перспективи думки; все це, на жаль, ще не достало в'яснено і не внесено до загальної скарбниці суспільства. У науковій діяльності Потебні можна бачити дві доби. Перша (1860-1865 р.) заповнена вивченням язика в зв'язку з міфом і розробленням філософсько-психологічної теорії язика, яка основана на ідеях В. Гумбольдта і коментарій до них Штейнталя, а також на психології творчості Гербарта і Лотце. У другу добу (1865-1891 р.) він працював в царині діалектології і фонетики російського язика та інших слов'янських мов, користуючись також даними і других індо-європейських язиків. Досліди, які сюди належать, по багатству ерудиції, методу, глибині і певності висновків являються капітальними творами наукової думки і справедливо придбали їх автори велику славу. В основу лінгвістичних дослідів Потебнею покладена його власна ідея, яку він формулює так: «Основне завдання історії язика, це—показати на ділі участь слова в утворенні послідовного ряду систем, які обіймають відносини людей до природи». В загальних рисах ми довідаємось про значіння цієї участі, коли приймем основне положення, що язик є засіб не давати вже готову думку, а утворювати її, що він не одбиває світогляд, але складає його. В. Гумбольдт прозрівав цю істину, кажучи, що розмовляти це значить зв'язувати свої індивідуальні думки з загальною думкою народу і всього людства. Тепер, після дослідів Потебні ми можемо цю форму змінити так: розмовляти, значить, актом своєї індивідуальної думки додавати свої мікроскопічні зміни до тих, які вже скупчилися мільйонами колишніх актів думки. Коли мати на увазі лише дві праці Потебні — «Мысль и язык» і «Из записок по русской грамматике», то на запитання, що зробив і відкрив Потебня в царині психології і філософії думки, скажемо так: в творі «Мысль и язык» він дав оцінку і критику висновків В. Гумбольдта, характеристику язика і далі розвив психологію і теорію язика, що творить і преображає думку — і твердо установив ті висновки, які пізніш були виставлені в Німеччині, як щось зовсім нове й оригінальне. В творі «Из записок по русской грамматике» Потебня в'яснив психологію і еволюцію язика остільки глибоко, як ніхто з великих вчених, навіть сам Яков Грім. «Открыл изменения и тот путь, по которому идет человеческая мысль, и направление, в котором она движется—именно в сторону все большего развития глагольности сказуемого и ограничивания категории субстанциональности». Це відкриття

¹⁾ В «Киевской старине» і окремих виданнях.

остільки велике, що коли б Потебня писав, наприклад, по-німецьки, то його ім'я давно вже стояло б нарівні з іменами великих вчених XIX століття, і виникла б ціла література, що коментувала і популяризувала б його відкриття серед різних сумежних сфер знання. Без сумніву, така література з часом і з'явиться закордоном, коли твори Потебні будуть перекладені, і вплив нашого вченого на західно-європейську науку буде, без сумніву, дуже великий, а його ім'я буде, по праву, передано будучим вікам, як одно з самих славних імен в науці». Він виходив з велико-еволюційної передпосилки, що все тече.

Відомий академік Ягич дав таку відозву¹⁾ про Потебню: «Глибока зацікавленість Потебні звязком слова з думкою не може пояснитися попередньою школою, а наданим йому хистом його праці. Розвідки Потебні по синтаксису, це — дорогоцінні здобутки, які іноді навіть глибше розвідок славіста Міклошича. Де-які наукові твори Потебні по українській мові цілком об'єктивно були неприємні петербурзьким бюрократам. Трудно сказати другого філолога, який би міг стати урівень з Потебнею по глибині розуміння явищ язика і філософії думки. «Записки по русской грамматике Потебни» Ягич ставить рядом з синтаксисом Міклошича²⁾. Відомий славіст, В. І. Ламанський, так говорить про Потебню: «Він був одним з видатніших російських вчених, але для більшості нашого суспільства одночасно одним з найменш відомих письменників. Глибоко оригінальними дослідженнями по російському язикау Потебня належить до невеличкого гуртку славетніших діячів російської думки й науки. На його ім'я і праці колись будуть вказувати, коли поставлять питання, що внесено Росією в скарбницю вселюдського знання. Після Востокова жаден з наших філологів не виділявся так, як Потебня, здібністю язикознавця, таким даром передбачання самих тонких особливостей і рис слов'янських язиків, не залишив по собі праць з таким високоважаєним значінням для слов'янської філології, для порівнюючої граматики індо-європейських мов. Його дослідження іноді перевищують найкращі досліди Міклошича. Вже зараз вони роблять вплив на нові праці молодих славістів на Заході і їх вплив все більше й більше зростатиме в будучині».

Харків, Україна, взагалі, завжди можуть вказувати на Потебню, як на один з своїх дорогоцінних дарів і загально-російській культурі³⁾. Про цю ж працю Потебні академік Срезневський висловився так: «Такого суцільного філологічного розвою руського язика у нас ще не було⁴⁾. Також високо ставив наукову творчість Потебні й професор А. С. Буділович, кажучи, що Потебня доказав можливість і навіть необхідність нової системи синтаксису, до того ж не лише російського, а і всякого иншого язика. Він довів, що синтаксичні категорії язика не сталі, а міняються — це відкриття нагадує Дарвіновський висновок про зміну «видов» в біології. Заслуги Потебні в словистиці можна прирівняти до заслуг Я. Гріма у германістиці⁵⁾. Професор Крек у листі до Буділовича каже: «Його дослідження народній словесності я лічу найкращим з того, що було написано по цій спеціальності». Взагалі кажучи, наука Потебні дала відповідь на те, куди ми йдемо. Ми йдемо од імен до глагольності, від категорії субстанції до категорії процесу, від міфа до науки, від

¹⁾ Бюллетень, стор. 60.

²⁾ Памяти Потебні, стр. 55; ³⁾ Там же, стр. 48 — 61; ⁴⁾ Там же, стр. 54; ⁵⁾ Там же, стр. 63 — 64.

догматичної форми думки до критичної, від темноти до світла. І це обіймає ідею всього людства, від часів стародавніх до далекої майбутньої. Цей висновок наближує Потебню до нашої сучасності— до великої зміни, утвореної соціальною революцією, бо і зараз ми визнаємо процес, а не субстанцію, науку, а не міф і релігію,—критику, метод. І тому не дивно, що зараз в наші часи ми бачимо великий зріст значіння Потебні у поглядах сучасних представників критики і історії письменства.

Відомий письменник новітніх часів, А. Бєлий, написав розвідку «Мысль и язык» (філософія мови А. А. Потебни), де висловив думку про глибоку революційність висновків Потебни. «Есть имена ученых—каже він,—слава которых далеко опережает ученые их труды... Если же мыслитель высказывает глубоко оригинальный взгляд в скромной незатейливой форме, пытаюсь подтвердить воззрение свое не ослепляющими парадоксами, а тяжелыми многотомными фолиантами, как часто, на долго его постигает забвение. Несколько специалистов откроют его в пыли музеев и библиотек, чтобы сделать ссылки в соответственных выносках и комментариях к своим трудам, и новая, нужная, быть может, глубоко революционная мысль долго будет таиться под спудом. Она даже покроется пылью обыденности, добросовестные исследователи просмотрят, быть может, ее необычное содержание, в интересе к частностям исследования растворится руководящая мысль, но с тем большим восторгом последующая эпоха увидит в обычном не обычное,—искристый свет заблестит жизнью из пыли архивов.

Много і довго писав А. А. Потебня і читали також його не мало. А між тим просмотріли в нем замечательного ученого. Просмотріли громадний талант і тільки недавно, як би знову, відкрили його труд. С изумлением находим мы там ответы на наиболее жгучие вопросы, касающиеся происхождения и значения языка, мифа и поэтического творчества. Западно-Европейская наука в лице М. Миллера и Нуаре лишь впоследствии коснулась вопросов, им впервые намеченных. Современные художники видят у него обоснование и развитие их мыслей. А. А. Потебня не только один из величайших русских исследователей, его по справедливости можно назвать одним из выдающихся европейских лингвистов. Отчетливость мысли сочетается в нем с многосторонностью освещения, дерзновение выводов с серьезностью их обоснования. Богатство и разнообразие мысли тонет в еще большем богатстве фактов, им подобранных. Самостоятельность как бы прячется под маской приводимых цитат.

І якщо гордістю російської науки вважаємо ми Менделєєвих, Лобачевських, Мечникових, Пирогових, то від нині до славного ряду імен повинні ми приєднати і ім'я А. А. Потебни. Потебня однаково повинен бути дорогим і теоретикам мислі і теоретикам мистецтва (символістам)¹⁾.

Професор А. П. Машкін зробив соціологічно-марксистський підхід до ролі Потебни в історії літературно-критичної думки. Потебня не пристав до соціологічного підходу сучасної йому критики в визначенні художнього твору—до Добролюбова і Чернишевського. Потебня, як літературний критик, стоїть немоєдино, але він таким не залишився, він революціонує літературно-критичну думку. Критики-марксистки, виходячи з зовсім інших

¹⁾ Логос, кн. 2-я, 240—241, 257;

положень, углубляють точку погляду Потебні. Ми бачимо схему потебнянської системи критики в марксівських часописах лише з тою різницею, що змінився підход до явищ: замість лінгвістично-народницького ми бачимо соціологічно-класовий. Таким чином, в галузі літературно-критичної думки Потебня являється революціонером, він немов передбачав новий етап цієї думки, який зараз відіграє видатну роль¹⁾.

Проф. С. Ю. Семковський каже про Потебню, «что он был не только великий языковед, но и крупный мыслитель с тонко отшлифованным философским умом и острой диалектикой²⁾». В. Коряк каже: «схему потебнянської системи ми приймаємо, тільки замість індивідуального аналізу даємо колективістичний, замість лінгвістично-народового,—соціально-класовий³⁾».

Таким чином, значіння Потебні не зменшується, а зростає і після 30-х роковин його смерті. В наші революційні часи зацікавлення ним значно збільшилося—ознака того, що він справді був діячем, що опередив свою добу на великий час. Бажано, щоб це зрозумів і наш Держвидав У. Р. С. Р., який веде доручене йому видання повного зібрання його творів настільки мляво, що коли буде так і далі (видано поки що на протязі більш року лише один том з 20), то справа закінчиться через 20 років,—з українська школа, наука, суспільство і держава не матимуть таких наукових творів, які зробили б велику славу європейській науці.

1) Бюлетень, стор. 32, 36—37. 2) Наука на Украине, 1922, № 3.

3) Рукописна бібліографія про Потебню; складено І. Я. Айзенштоком, де він посилається на газ. «Вісти», 1922 р., № 180.